

Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) Diplomatlarının Türkiye’den Gönderdiği Mektuplar ve Belgeler

Adalet Şerif Oğlu Tahirzade*

Giriş

28 Mayıs 1918’de kurulmuş ilk Azerbaycan Cumhuriyeti’nin (1918-1920) son derece zor siyasal, ekonomik ve sosyal durumda bulunmakta olan hükümeti iç ve dış sorunlarının çözülmesi için, soydaşı ve dindaşı olan kardeş Osmanlı Devleti’nden yardım istemekten öteri İstanbul’a çeşitli heyetler ve mümessiller göndermiştir.

“Batum Konferansı’na memur Azerbaycan Hükümeti Heyet-i Murahhasası” reisi “Azerbaycan Cumhuriyesi Hariciye nazırı” (Dışişleri bakanı) Mehmet Hasan Hacinski 1 Haziran 1334/1918’den Osmanlı Heyet-i Murahhasası reisi Halil Paşa’ya ve diğer makamlara mektuplar yazdı.

16 Haziran 1334/1918’de Tiflis’den Gence’ye taşınmış Azerbaycan Hükümeti’nin başkanı – Reis-i vükela (Başbakan) Feteli Han Hoyski’nin ve Hariciye nazırı Mehmet Hasan Hacinski’nin bir gün sonra – 17 Haziran’da imzaladıkları 145 sayılı belgede okuyoruz:

“Azerbaycan Meclis-i Millisi reisi Resulzade Mehmet Emin beyefendi teht-i riyasetinde¹ adliye nazırı Halil bey Hasmehmedov Efendi ile Meclis-i Milli azasından Aslan Bey Sefikürdski efendilerden müteşekkil Heyet-i Murahhasanın Devlet-i Aliye-yi Osmaniye ile müttetikleri bulunan Almanya, Avusturya, Bulğarya devletleri ve Kafkasya cumhuriyetlerinden Şimali Kafkas Cebeliyun İttihadı, Gürcistan ve Ermenistan Hükümetlerinin iştirakıyla İstanbul’da in’ikad edecek² Konferansa iştirak ve düvel-i müşarileyh ile her nev muahedat-i siyasiye, mukavelat-i askeriye, maliye

* Prof. Dr., Bakü Avrasya Üniversitesi, Bakü/AZERBAYCAN, adalet.tahirzade@yahoo.com

1 Başkanlığı altında.

2 Olacak.

ve iktisadiye akit ve imzası için³ Azerbaycan Hükümeti tarafından memur edildiklerini mübeyyin itimatnamedir”.⁴

Adı geöen Heyet-i Murahhasa 1918’in Haziran-Ekim aylarında İstanbul’da bulundu ve onun reisi Mehmet Emin Resulzade Azerbaycan’a bu zaman içinde bir kaç mektup gönderdi, oradan cevaplar aldı.

F.H.Hoyski 24 Ağustos’ta Resulzade’ye yazmıştı:

“Azerbaycan Hükümeti’nin işbu 1918 senesi Ağustosunun 20’sinde verdiği kararına tevfigen⁵ Cumhuriyet-i mezkure azasından bulunan nazır Ali Merdan Bey Topçubaşov, Azerbaycan Cumhuriyeti’ne taalluk eden bütün mesail hakkında vekalet-i fevkalade ile devlet-i aliye-yi Osmaniye Hükümeti nezdine murahhas gönderiliyor. Binaenaleyh Azerbaycan Hükümeti, teht-i riyasetinizde bulunan Heyet-i Murahhasaya, gelecekte Ali Merdan Bey Topçubaşov ile maan⁶ hareket etmesini ve müşarileyhin Beynelmîle Konferans’da Azerbaycan Sulh Heyet-i Murahhasası’nın kaffe-yi hukukata⁷ malik bir üzvü⁸ sıfatıyla iştirak etmeye mezun bulunduğunu ihbar etmeyi teht-i karara almıştır”.

Topçubaşov’un İstanbul’dan gönderdiği çoksayılı ve ihateli raporlar yalnızca Azerbaycan’ın değil, Türkiye’nin de o dönem tarihine dair değerli bilgiler içermektedir.

Böylece Osmanlı’nın en üst düzey görevlileri ile temasa geömiş Mehmet Emin Resulzade (1884-1955), Ali Merdan Bey Topçubaşov (1863-1934), Mehmet Hasan Hacinski (1875-1931) ve onların maiyetindeki Azerbaycan’ın başka devlet adamları İstanbul ve Batum’dan kendi makamlarına bir çok diplomatik mektuplar ve belgeler göndermişlerdir. Bu bildirimizin inceleme konusu bugün Azerbaycan arşivlerinde muhafaza edilen heman belgelerdir.

Diplomatik Belgeler Azerbaycan Arşivlerinde

Resulzade, Topçubaşov, Hacinski ve başkalarının Osmanlı devletinden gönderdikleri mektuplar ve başka evraklar Azerbaycan’ın iki arşivinde

3 Adıgeöen devletlerle siyasi uhdelikler, askeri, mali ve ekonomik alanlarda mükaveleler bağlamak ve imzalamak için.

4 ARDA, fon 970, liste 1, dosya 138, varak 4.

5 Uygun olarak, esasen.

6 Birlikte.

7 Tüm hukuklara.

8 Üyesi.

bulunmaktadır: Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi'nde (ARDA) ve Azerbaycan Respublikası Prezidenti İşler İdaresinin Siyasi Senedler Arşivi'nde (ARPIİSSA).

ARDA'daki diplomatik mektuplar ve belgeler 2 fonda ve 13 dosyada bulunmakla 102 belgeden, ARPIİSSA'dakiler ise 1 fonda ve 3 dosyada bulunmakla 51 belgeden oluşmaktadır. İki arşivdeki belgelerin toplam sayısı 153, onlardaki sayfaların toplam sayısı 535'dir. Sayısal kopyalarını elimizde bulundurduğumuz tüm bu belgeleri aşağıda arşivler üzere tesvir ediyoruz.

ARDA'daki Belgeler

Biz, arşivlerdeki belgeleri yazılma tarihlerine göre değil, dosyalarda ard arda gelme sırası ile betimleyeceğiz.

Fon 894, liste 10, dosya 31; dosya 153. Bunlar ARPIİSSA'da *fon 277, liste 2, dosya 8'de* muhafaza edilen, Resulzade'nin AC Hariciye nazırı Mehmet Hasan Hacinski'ye el yazma mektup biçiminde gönderdiği, Arap harflarıyla Türkçe yazılmış raporlarının Rusçaya tercümelerinin daktilo kopyalarından ibarettir (İstanbul, 1918; 7 mektup = 31 sayfa + 30 sayfa).

Fon 894, liste 10, dosya 34. 1) Topçubaşov'un Reisi-vükela (Başbakan) Hoyski'ye elle yazdığı mektuplar (Batum, IX.1918, 3 mektup = 12 sayfa; İstanbul, X-XI.1918, 3 mektup = 26 sayfa); 2) Ermenistan sulh heyeti reisi Agaronyan'ın Topçubaşov'a elle yazdığı mektup (İstanbul, 14.X.1918 = 2 sayfa); (toplam 7 mektup = 40 sayfa; hepsi Rusça).

Fon 894, liste 10, dosya 66. 1) Paris'e Topçubaşov'un Sulh Heyet-i Murahhasası terkinde geden Hacinski'den Hoyski'ye mektup (Batum, 13.I.1919; yarım şifreli el yazısı + şifrenin tercümesi = 3 sayfa); 2) Hacinski'den Hoyski'ye mektup (İstanbul, 27.I.1919; daktilo yazısı = 2 sayfa); 3) Hacinski ve Ahmed Bey Ağayev'den Hoyski'ye mektup (İstanbul, 17.I.1919; yarım şifreli el yazısı + şifrelerin tercümesi = 5 sayfa); 4) bir mektupdaki şifrelerin tercümesi (tarihsiz, başdan yarım, daktilo yazısı = 4 sayfa); 5) Topçubaşov'dan Hoyski'ye mektup (İstanbul, 17-29.III.1919; el yazısı = 4 sayfa); 6) Topçubaşov'un Bakü'deki İngiliz karargahına telgrafi (İstanbul, 22.II.1919, el yazısı = 1 sayfa); 7) Topçubaşov'dan AC Reis-i vükelasına mektup (İstanbul, 16.XII.1918, el yazısı = 3 sayfa); (toplam 5 mektup + 2 belge = 22 sayfa; hepsi Rusça).

Fon 894, liste 10, dosya 150. Topçubaşovun, Osmanlı devleti'nin ve İstanbul'daki ecnebi devletlerin yüksek makamları ile görüşmeleri hakkında AC Hükümeti'ne gönderdiği 8 raporu (İstanbul, 2-28.X.1918, el yazısı = 36 sayfa; hepsi Rusça).

Fon 894, liste 10, dosya 151. 1) Topçubaşov'un, Osmanlı devleti'nin ve İstanbul'daki ecnebi devletlerin yüksek makamları ile görüşmeleri hakkında AC Hükümeti'ne gönderdiği 27 raporu (İstanbul, 3.XI.1918-16.I.1919, el yazısı = 114 sayfa); 2) heman raporların listesi (Topçubaşov'un imzası ve mühürü ile; el yazısı; 2 sayfa Rusça + 2 sayfa arap harfları ile Türkçe); (toplam 27 rapor + liste = 118 sayfa: 2 sayfa Türkçe, 116 sayfa Rusça).

Fon 894, liste 10, dosya 151a. Topçubaşov'un, Osmanlı devleti'nin ve İstanbul'daki ecnebi devletlerin yüksek makamları ile görüşmeleri hakkında AC Hükümeti'ne gönderdiği 14 raporun daktilo kopyası (toplam 64 sayfa, hepsi Rusça).

Fon 894, liste 10, dosya 152. 1) Topçubaşov'un AC Reis-i vükelasına mektubu ve ona gönderdiği belgeler hakkında açıklama (İstanbul, 25.II-5.III.1919, el yazısı = 16 sayfa); 2) Topçubaşov'un AC Reis-i vükelasına mektubu (İstanbul, 4-5.III.1919, el yazısı = 7 sayfa); 3) Topçubaşov'un AC Reis-i vükelasına mektubu (İstanbul, 4-5. III.1919, el yazısı = 3 sayfa); (toplam 26 sayfa, hepsi Rusça).

Fon 894, liste 10, dosya 171. Resulzade'nin 1918 tarihinde İstanbul'dan AC Hükümeti'ne gönderdiği çeşitli mektuplarından seçilerek köçürülmüş parçalardan oluşan belge (tarihsiz, Rusça = 13 sayfa).

Fon 970, liste 1, dosya 8. 1) AC Hariciye nazırı Hacınski'nin İstanbul'daki Resulzade'ye çektiği telgraf (Gence, 20.VII.1918'den sonra, el yazısı, Rusça = 2 sayfa); 2) Resulzade'nin hattı ile yazılmış, Azerbaycan Cumhuriyeti hakkında bilgi (1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 2 sayfa); 3) Hariciye nazırı Hacınski'nin İstanbul'daki Resulzade'ye gönderdiği mektup (1918, el yazısı, Fransızca = 2 sayfa); 4) Resulzade'nin İstanbul'daki İran büyükelçisine gönderdiği mektup (30.VIII.1918, daktilo yazısı, Fransızca = 1 sayfa); 5) heman büyükelçinin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımadığı hakkında cevap mektubu (2.IX.1918, daktilo yazısı, Fransızca = 1 sayfa); 6) Türkiye Ajansı Milli vasitesi ile harice tebliğ edilmiş Azerbaycan Cumhuriyeti hakkında bilgi (bu dosyadaki 2. belgenin tercümesi) (1918, el yazısı, Fransızca = 2 sayfa); 7) Resulzade'nin Almanya büyükelçisi Waldeburg'a gönderdiği Bakü hakkında nota (İstanbul, 12.IX.1918, daktilo yazısı, Fransızca = 4 sayfa); 8) Resulzade'nin bu notasının Rusçaya tercümesi (Yüzbaşı Kuguşev çevirmiştir) (16.IX.1918, el yazısı = 7 sayfa); 9) Resulzade'nin Almanya büyükelçisi Waldeburg'a gönderdiği notanın kopyası (İstanbul, 12.IX.1918, daktilo yazısı, Fransızca = 4 sayfa); 10) Batum Konferansı'na memur Azerbaycan Hükümeti Heyet-i Murahhasası reisi M.H.Hacınski'nin

Osmanlı Heyet-i Murahhasası reisi Halil Paşa'ya 2. mektubu (Batum, 1 Haziran 1334/1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 2 sayfa); 11) Hacinski'nin Halil Paşa'ya 1. mektubu (Batum, 30.V.1334/1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 2 sayfa); (toplam 29 sayfa: 6 sayfa Türkçe, 23 sayfa Fransızca).

Fon 970, liste 1, dosya 30. AC Heyet-i Murahhasası reisi Resulzade'nin huzur-i hümayuna (sultanın huzuruna) teşrifi hakkında raporu (İstanbul, 6.IX.1334/1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 2 sayfa).

Fon 970, liste 1, dosya 138. 1) AC Heyet-i Vükela reisi F.H.Hoyski'nin Heyet-i Murahhasa reisi Resulzade'ye Topçubaşov'un İstanbul'a gönderilmesi hakkında mektubu (Gence, 24.VIII.1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 2) bu mektubun Rusçaya tercümesi (Hoyski imzalamıştır) (Gence, 23.VIII.1918, daktilo yazısı = 1 sayfa); 3) Reis-i vükela Hoyski ve Hariciye nazırı Hacinski'nin imzaları ile M.E.Resulzade, H.b.Hasmehmedov ve A.b.Sefikürdski'ye verilmiş itimatname (Gence, 17.VI.1334/1918, №146, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 4) Reis-i vükela Hoyski ve Hariciye nazırı Hacinski'nin imzaları ile M.E.Resulzade, H.b.Hasmehmedov ve A.b.Sefikürdski'ye verilmiş itimatname (Gence, 17.VI.1334/1918, № 145, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 5) Reis-i vükela Hoyski ve Hariciye nazırı Hacinski'nin imzaları ile M.E.Resulzade, H.b.Hasmehmedov ve A.b.Sefikürdski'ye verilmiş itimatname (Gence, 17.VI.1334/1918, № 147, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); (toplam 5 sayfa: 4 sayfa Türkçe, 1 sayfa Rusça).

Fon 970, liste 1, dosya 1158. 1) "Azerbaycan Hükümet-i Cumhuriyesi fevkalade murahhas sefir-nazırı" A.M.Topçubaşov'un sultanı ziyaret etmesi hakkında raporu (Sulh Heyeti'nin mühürü və Topçubaşov'un imzası ile) (İstanbul, tarihsiz, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 2) "Zaman" gazetesi'nin 12 Ocak 1919 tarihli 278. sayında A.M.Topçubaşov hakkındaki yazının Rusçaya tercümesi (daktilo yazısı = 2 sayfa); 3) "Zaman" gazetesi'nin 12 Ocak 1919 tarihli 278. sayısından kesinti (= 1 sayfa); (toplam 4 sayfa: 2 sayfa Türkçe, 2 sayfa Rusça).

ARPIİSSA'daki Belgeler

Fon 277, liste 2, dosya 7. 1) "İstanbul Konferansı'na memur Azerbaycan Hükümeti Heyet-i Murahhasası reisi" M.E.Resulzade'nin AC Reis-i vükela F.H.Hoyski ve Hariciye nazırı M.H.Hacinski'ye göndereceği raporun kendi eli ile yazdığı, fakat imzalamadığı müsveddesi (İstanbul, VIII.1918, Arap harfları ile Türkçe = 4 sayfa); 2) Resulzade'nin, imzalayarak Hoyski ve Hacinski'ye gönderdiği raporu (İstanbul, 2 teşrin-i evvel 1334/X.1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 6 sayfa); 3) Resulzade'nin, imzalayarak Hacinski'ye gönderdiği

mektup (İstanbul, 6.IX.1334/1918, N° 39, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 2 sayfa); 4) Resulzade'nin, imzalayarak Hacınski'ye gönderdiği mektup (İstanbul, 2.IX.1334/1918, N° 36, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 9 sayfa); 5) Reis-i vükela Hoyski'nin Resulzade'ye şifreli mektubu (Gence, 23.VIII.1918, el yazısı, Rusça = 2 sayfa); 6) Reis-i vükela Hoyski'nin Resulzade'ye mektubu (Gence, 31.VIII.1918, el yazısı, Rusça = 2 sayfa); 7) Resulzade'nin Hacınski'ye gönderdiği imzalı ve mühürlü mektup (İstanbul, 4.VIII.1334/1918, N° 18, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 4 sayfa); 8) Resulzade'nin, imzalayarak Hacınski'ye gönderdiği mektup (İstanbul, 10.VIII.1334/1918, N° 21, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 3 sayfa); 9) Resulzade'nin, imzalayarak Hacınski'ye gönderdiği mektup (İstanbul, 7.VIII.1334/1918, N° 19, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 2 sayfa); 10) bundan önceki 19 numaralı mektubun kopyası (el yazısı = 2 sayfa); 11) AC'nin Gürcistan'daki diplomatik mümessili Mehmet Yusif Ceferov'un Resulzade'ye mektubu (Tiflis, 1.VIII.1918, N° 254, daktilo kopyası, Rusça = 3 sayfa); 12) Hoyski'nin Resulzade'ye mektubu (Gence, 31.VII.1918, el yazısı, Rusça = 4 sayfa); 13) Hudadad Bey Melik-Aslanov'un Reis-i vükela formunda Resulzade'ye yazdığı mektup (Gence, 14.VIII.1918, el yazısı, Rusça = 4 sayfa); 14) Hacınski'nin Resulzade'ye mektubu (Gence, 14.VIII.1918, el yazısı, Rusça = 4 sayfa); 15) Hacınski'nin Resulzade'ye şifreli mektubu (Gence, 22.XI.1918, el yazısı, Rusça = 3 sayfa); 16) bundan önceki mektupdaki şifrenin tercümesi (el yazısı, Rusça = 2 sayfa); 17) Resulzade'nin Gence'deki Hacınski'ye gönderdiği mektup (İstanbul, 19.IX.1918, N° 11, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 7 sayfa); 18) Hoyski'nin, Sultan Mehmet Reşad Han'ın vefatı münasebeti ile Resulzade'ye çektiği telgrafın kopyası (Gence, 21.IX.1918; Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 19) Resulzade'nin Batum'daki 3. Ordu evrak müdiri yüzbaşı vasıtasile Gence'de Hariciye nazırı'na gönderdiği mektup (İstanbul, 18.IX.1334/1918, N° 10, el yazısı, Rusça = 2 sayfa); 20) Resulzade'nin Batum'daki Kafkas Orduları kumandanlığı vasıtasile Gence'de Hariciye nazırı Hacınski'ye gönderdiği mektup (İstanbul, 28.VI.1918, N° 1(5), el yazısı, Rusça = 2 sayfa); (toplam 68 sayfa: 40 sayfa Türkçe; 28 sayfa Rusça).

Fon 277, liste 2, dosya 8. 1) Hoyski'nin Dersaadet'deki Resulzade'ye gönderdiği mektupdaki şifrenin Rusçaya tercümesi (el yazısı = 1 sayfa); 2) Hariciye nazırı Hacınski'nin imzaladığı Rusça şifreli mektup (şifresi okunmuştur) (el yazısı = 1 sayfa); 3) Resulzade'ye Bakü'den gönderilmiş şifreli telgrafın Rusça tercümesi (el yazısı = 1 sayfa); 4) "Azerbaycan Şura-yi Millisi reisi ve İstanbul Konferansı'na memur Heyet-i Murahhasa reisi" Resulzade'nin Gence'de Hariciye Nezareti'ne gönderdiği mektup (İstanbul, 1334/1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 5) Resulzade'nin Batum'daki Kafkas Orduları kumandanlığı vasıtasile Gence'de

Hariciye nazırı Hacınski'ye gönderdiği mektup (İstanbul, 5.VII.1334/1918, № 2, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 6) Resulzade'nin Batum'daki Kafkas Orduları kumandanlığı vasıtasile Gence'de Hariciye nazırı Hacınski'ye gönderdiği 6 numaralı telgrafın kopyası (İstanbul, 12.VII.1334/1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 7) AC Hariciye nazırı M.H.Hacınski'nin Osmanlı Hariciye nazırı'na gönderdiği mahfi mektup (el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 8) Ahışa Milli Komite reisi Ömer Faik [Nemanzadenin], topraklarının Gürcilere terk edilmesi hakkında Dersaadet'de Kafkas Sulh Heyeti reyasetine gönderdiği telgrafi (İstanbul, 29 Haziran 1334/1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 2 sayfa); 9) çeşitli mektuplardaki şifrelerin Türkçe ve Rusça tercümelemleri (el yazısı = 3 sayfa); 10) Resulzade'nin Gence'ye telgrafi (İstanbul, 1918, el yazısı, Rusça = 1 sayfa); 11) Resulzade'nin Gence'ye – Hariciye nazırı Hacınski'ye telgrafi (İstanbul, 1918, el yazısı, Rusça = 1 sayfa); 12) AC Hariciye Nezareti'nden Resulzade'ye gönderilmiş mektup (Gence, 30.VII.1918, № 91, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 13) Resulzade'nin Hoyski'ye çektiği telgraf (İstanbul, 1918, el yazısı, Rusça = 1 sayfa); 14) Resulzade'nin Batum'daki Üçüncü Kolordu Kumandanı Esad Paşa vasıtasile Gence'de Hariciye nazırı Hacınski'ye gönderdiği telgrafın kopyası (İstanbul, 6.IX.1334/1918, № 38, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 2 sayfa); 15) Kafkas İslam Ordusu Ümur-i Siyasiye Şubesi'nden AC Hariciye Nezareti'ne gönderilmiş telgraf (Gence, 8.IX.1334/1918, № 66, mühürlü, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 16) AC Maarif nazırı Yusifbeyli Nesib Bey'in öğretmenler ve ders kitapları hakkında Resulzade'ye çektiği telgraf (Gence, 16.VII.1334/1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 17) İstanbul Merkezi Telgrafi Müdürü Tevfik'in, Gence'den Resulzade'ye gönderilmiş, Nuri Paşa'nının Azerbaycan'ın iç işlerine müdahalesi hakkında şifreli mektupla ilgili olarak Enver Paşa'ya telgrafi (İstanbul, 24.IX.1334/1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 2 sayfa); 18) İstanbul Konferansı'ndaki AC askeri mümessilinin yardımcısı Yüzbaşı Kuguşev'in Resulzade'ye raporu (İstanbul, 11.IX.1918, el yazısı, Rusça = 1 sayfa); 19) Güney Kafkas Cumhuriyeti'nden Bammatov'un Resulzade'ye mektubu (X.1918, daktilo yazısı, Fransızca = 1 sayfa); 20) Resulzade ve Qasım Bey Cemalbezyade'ye Kafkasya'lı hanende Ağa Mehdi Kulu Şirvani Sadıkov'un validesinden mektup (İstanbul, 24.IX.1334/1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 2 sayfa); 21) Resulzade'nin başdan yarım kalmış ve imzaladığı bir mektup (İstanbul, 1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); (toplam 27 sayfa: 18 sayfa Türkçe, 8 sayfa Rusça, 1 sayfa Fransızca).

Fon 277, liste 2, dosya 21. Bunlar esasen, başkanlığını Resulzade'nin yaptığı Heyet-i Murahhasa'nın Maliye Komisyonu ile ilgili belgelerdir ve İstanbul'daki Osmanlı

Arşivi'nden (930-01-2-23-1) götürülmüş belgelerin fotokopileridir. 1) Batum'da Osmanlı devleti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında bağlanmış antlaşmanın (muhtemelen 4 Haziran 1918 antlaşmasının) Güney Kafkas Cumhuriyeti ile Osmanlı arasındaki antlaşma şartlarından başlıca farkları hakkında Azerbaycan Hükümeti'ne rapor (muhtemelen İstanbul, 1918, daktilo yazısı, Rusça = 2 sayfa); 2) Reis-i vükela Hoyski'nin Heyet reisi Resulzade'ye gönderdiği imzalı ve mühürlü mektup (Gence, 11.VII.1918, el yazısı, Rusça = 3 sayfa); 3) Maliye Komisyonu azası Selim Bey Behbudov'un Azerbaycan Hükümeti'ne mektubunun Rusçaya tercümesi (İstanbul, 25.IX.1918, el yazısı, Rusça = 2 sayfa); 4) Hoyski'nin Resulzade'ye telgrafının Rusçaya tercümesi (Gence, 1.X.1918, el yazısı, Rusça = 1 sayfa); 5) Hoyski'nin Resulzade'ye heman telgrafının aslı (Gence, 1.X.1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 6) Azerbaycan Hükümeti Heyet-i Murahhasası riyasetine Osmanlı Hariciye Nezareti Ümur-i İdariye müdüriyetinden mektup (İstanbul, 14.X.1334/1918, N° 10920-250, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 7) Maliye Komisyonu azası Selim Bey Behbudov'un Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığı Erkan-ı Harbiyesi vasıtasile Azerbaycan Hükümeti'ne gönderdiği, Türk liresinin Azerbaycan'daki kuru hakkında sorgu mektubu (İstanbul, 20.IX.1334/1918, el yazısı) ve Heyet-i Vükela reisi Hoyski'nin bu konuda Heyet-i Murahhasa reisi Resulzade'ye cevabının kopyası (Bakü, 1.X.1334/1918, el yazısı) (Arap harfları ile Türkçe = 2 sayfa); 8) Resulzade'nin Hariciye Nezareti Ümur-i İdariye-yi Umumisi Müdürü Muhtar Bey'e mektubu (İstanbul, 13.IX.1334/1918, el yazısı, Arap harfları ile Türkçe = 1 sayfa); 9) Maliye Komisyonu azaları Selim Bey Behbudov ve Esad Bey Rüstembeyov'un Maliye Komisyonu'nun İstanbul'daki faaliyeti hakkında Azerbaycan Hükümeti'ne raporu (Bakü, 9.I.1919, el yazısı, Rusça = 5 sayfa); 10) muhtemelen, Heyet-i Vükela Reisi Hoyski'nin Resulzade'ye yazdığı ve Türkiye devleti ile imzalanmış antlaşmada petrol ile ilgili maddeye kati itirazını yansıtan mektubun müsveddesi (yersiz, tarihsiz, el yazısı, Rusça = 2 sayfa); (toplam 20 sayfa: 5 sayfa Türkçe, 15 sayfa Rusça).

Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti'nin: 1) Batum'a Hariciye nazırı M.H.Hacinski'nin reisliği, 2) İstanbul Konferansı'na M.E.Resulzade'nin reisliği altında gönderdiği Heyet-i Murahhasa'ların ve 3) Osmanlı devleti'nde fevkalade murahhas sefir-nazır tayin ettiği A.M.Topçubaşov'un faaliyeti ile bu veya başka biçimde alakadar olarak ARDA'da 2 fonda ve 13 dosyada bulunmakla 102 belge (420 sayfa), ARPIİSSA'da ise 1 fonda ve 3 dosyada bulunmakla 51 belge (115 sayfa) mevcuttur. Böylece, iki arşivdeki belgelerin toplam sayısı 153, sayfaların toplam sayısı ise 535'dir.

Diplomatik Mektup ve Belgelerin İçeriği Üzerine

Yukarıda betimlediğimiz mektup ve belgelerin bazılarının metinleri Azerbaycan ve Türkiye’de Türkçe ve Rusça basıldı.⁹ Onlardan kaynak gibi ise Azerbaycan ve Türkiye’de Cemil Hasanov, Nesib Nesibzade (Nesibli), Vügar İmanov, Mehman Ağayev, Aydın Balayev ve başka tarihçilerin eserlerinde yararlanılmıştır.¹⁰ Fakat bu belgelerin tümünün hangi Azerbaycan arşivlerinde bulunduğu hakkında şimdidekilerde hiç bir araştırma ortaya konulmamıştır. Bu amaçla biz yukarıdaki bölümde onları genişlikle betimlemeğe çaba sarfettik.

Elbette, en önemlisi bu belgelerin içeriğidir. Onlar İstanbul Sulh Konferansı’na gönderilmiş Azerbaycan Cumhuriyeti “Heyet-i Murahhasa reisi” Mehmet Emin Resulzade’nin Azerbaycan Hükümeti’ne ve Hükümetin Resulzade’ye, “Azerbaycan Hükümet-i Cumhuriyesi fevkalade murahhas sefir-nazırı” Ali Merdan Bey Topçubaşov’un Azerbaycan Hükümeti’ne ve Hükümetin ona, “Batum Konferansı’na Memur Azerbaycan Hükümeti Heyet-i Murahhasası reisi” ve “Hariciye nazırı” Mehmet Hasan Hacinski’nin Osmanlı Heyeti Başkanı Halil Paşa’ya yazdığı mektup ve belgelerden, İstanbul’a gönderilmiş Heyet-i Murahhasa üyelerine verilmiş vesikalardan, Heyet-i Murahhasa’nın Maliye Komisyonu üyelerinin Azerbaycan Hükümeti’ne raporlarından ve s. ibarettir. Onların yazılma tarihi 1918-1919. yılları kapsıyor.

- 9 Bak.: Topçibашев А.М. Меморандум, предъявленный находящимся в Константинополе почетным представителям держав Антанты, членом правительства Азербайджанской Республики, чрезвычайным министром-посланником при правительстве Блистательной Порты, Армении и Грузии Али Мардан-беком Topçibашевым (ноябрь 1918 г.). Баку: «Азербайджан», 1993; Topçibашев А.М. Дипломатические беседы в Стамбуле (1918-1919 гг.). Баку: «Эргюн», 1994; Азербайджанская Республика. Документы и материалы. 1918-1920. Баку: «Элм», 1998; Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Внешняя политика. (Документы и материалы). Баку: «Азербайджан», 1998; İmanov Vüqar. Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri 1918. (Azerbaycan Belgelerine Göre). Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul 2006; Topçibашев Али Мардан бек. Избранное. В 4-х томах. III том. Государственная деятельность. 1918-1920. Баку, 2015 ve b.
- 10 Bak.: Həsənov Cəmil. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində. 1918-1920. Bakı: Azər nəşr, 1993; Nəşibzadə Nəşib. Azərbaycanın xarici siyasəti (1918-1920). Bakı: “Ay-Ulduz”, 1996; Fətəli xan Xoyski. Həyat və fəaliyyəti. (Sənəd və materiallar). Bakı: “Azərbaycan”, 1998; İmanov Vüqar. Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934). Lider Bir Aydın ve Bağsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Temsili. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2003; Ağayev Mehman. Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008; Həsənli Cəmil. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasəti (1918-1920). Bakı: “Garisma” MMC, 2009; Balayev Aydın. Məmməd Əmin Rəsulzadə (1884-1955). Bakı: “Adilöglü”, 2011; Həsənli Cəmil. Tərixi şəxsiyyətin tarixi. Əlimərdan bəy Topçubaşov. Bakı: Azərbaycan Diplomatıya Akademiyası, 2013; Балаев Айдын. Мамед Эмин Расулзаде (1884-1955). Политический портрет. Баку: KitabKlubu.org, 2014 ve b.

Şimdi de sözü geçen belgelerin en önemlilerinin mezmunu ile tanış olalım.

ARPIİSSA'daki *fon 277, liste 2, dosya 8* AC Hükümeti'nin İstanbul Konferansı'na gönderdiği Heyet-i Murahhasa'nın ve aynı zamanda Azerbaycan Milli Şurası'nın Başkanı Mehmet Emin Resulzade'nin İstanbul'dan (Dersaadet'den) AC Hariciye nazırı Mehmet Hasan Hacinski'ye el yazma mektup biçiminde gönderdiği, Arap harflarıyla Türkçe yazılmış raporlardan oluşuyor. ARDA'daki *fon 894, liste 10, dosya 31 ve dosya 153* ise ARPIİSSA'daki bu Türkçe orijinalerin Rusçaya tercümelerinin daktilo kopyalarından ibarettir. Eminlikle beyan ediyoruz ki, bu başarısız tercümelemler artık Sovyet döneminde – 1920'li yılların başlarında Komünist Parti yönetimi için özel olarak hazırlanmış ve gerek Bakü'de, gerekse Moskova'da bulunan yönetim temsilcilerine sunulmuştur. Bu mektub-raporların içeriğini, onların hangi arşivde ve hangi dosyada bulunmasından sarf-nazar ederek inceleyeceğiz.

19 Temmuz 1918 tarihli ilk mektubunda Hacinski'ye 24 Haziran 1918'de İstanbul'a eriştiğini, Pera-Palas oteli'nde yerleştiklerini, ilk haftada çokça gazetecilerle temasda bulduklarını, basında hayli fotoğraf, röportaj, haber ve s. verildiğini bildiren Resulzade, bir aya yakın zaman içinde İstanbul'u, Bursa'yı gezdiklerini anlattıktan sonra siyasi meselelere geçiyor, Kafkasya sorununda Türkler'le Almanlar arasında anlaşmazlık olduğunu kayd ediyor. Daha sonra o, Türkiye'nin devlet adamları ile görüşmelerinden, Azerbaycan – Gürcistan münasebetlerinden ve s. bahs ediyor. Mektupdan anlaşılıyor ki, İstanbul Konferansı'nın gecikme nedeni Almanya Dışişleri bakanı fon Külmann'ın (Richard von Kühlmann – A.T.) istifa etmesi, ülkesinin siyasi görüşlerini beyan edecek yeni bakanın (Paul von Hintze'nin – A.T.) ise hala İstanbul'a gelmemesidir. Enver Paşa ile görüşmesinden söz açan Resulzade ondan eşittiği bu sözleri aktarıyor ki, Osmanlı devleti Azerbaycan'a gönderilmiş orduya her ay elli bin lira vermeye milyon manat civarında harcıyor. Azerbaycan ordusu'nun yaratılması zerureti "İttihat ve Tarakki"nin Umum Merkezindeki görüşmede de başlıca tartışma konusu olmuş, ordunun teşkili için AC Hükümeti'nin Harbiye Nezareti yaratmasının önemi ortaya konulmuştur. Resulzade Sultan V Mehmed'in ölümü ve VI Mehmed'in cülusu olayına değiniyor. Mektupda Borçalı, Karayazı, Zakatala və Signah'la ilgili Azerbaycan'la Gürcüler arasındaki problem de yer alıyor. Maarif nazırı Nasib Bey Yusifbeyli'nin Osmanlı'dan öğretmen ve ders kitapları istemesinden dolayı Türkiye'nin çok öğretmen veremeyeceği, fakat kitap sorununun kolay çözülebileceği de mektupdan belli oluyor.

Hacinski'ye 6 Ağustosda yazdığı mektupda Resulzade Bakü meselesi dolayısıyla bir daha Talat Paşa ve Enver Paşa ile, aynı zamanda Almanya sefiri [İohann-

Henrih] Bernsdorf'la sohbetlerinden yaranmış kanaatlarını Hacinski ile bölüşüyor. Birincilerin ona umut verdiğini, Almanlar'ın ise Bolşevikler'i rencide etmek istemediklerini yazıyor. Kendisinin 2 haftadır hasta yatağında bulunduğunu bildiren reis, Talat Paşa'nın sözlerine göre, Türkiye'nin Azerbaycan'a 2 milyon lire avans vermesi, "azeri" adlanacak paraların İstanbul'da basılması şartlarını açıklıyor.¹¹ Enver Paşa'nın askeri murahhas İbrahim Paşa'ya (İbrahim Ağa Yusufov'a – A.T.) büyük umut verdiğini, Azerbaycan'a askeri alanda her türlü yardım gösterileceğini, ayrıca İbrahim Paşa'nın 2. dereceden Mecidiye madalyası ile telif olunduğunu yazan Resulzade Azerbaycan'dan gelmiş öğrenciler sorununa da temas ediyor, daha sonra Ermeniler'in Enver Paşa'ya sundukları haritada Türkiye'den Sürmeli, Nahçıvan, Eçmiadzin ve İrevan, Gürcüler'den Borçalı sancaklarını, Azerbaycan'dan Kazah, Karabağ, Zengezur, Ordubad kazalarını istediklerini haber veriyor. En sonda Enver Paşa'ya İbrahim Paşa vasıtası ile gönderdiği mektubu Rusça yazmasından dolayı Hacinski'yi azarlayan Resulzade onun bununla büyük ayıp yaptığını söylüyor.

Resulzade 7 Ağustos tarihli mektubunda Albay Kaydabaşı ile Hacinski'ye rapor gönderdiğini, Bakü'nün alınmasının siyasi açıdan son derece önemli olduğunu üstüne basa-basa vurguluyor.

2 Eylül mektup-raporunda ise Almanya-Rusya münasebetlerine, Bakü'deki duruma Osmanlı'dan bakışı yansıtıyor, Azerbaycan paralarının Osmanlı'da basılması (ve bununla ilgili Osmanlı-Azerbaycan antlaşması'nın bağlanması), İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne münasebeti, Türkiye'den Azerbaycan'a öğretmenler gönderilmesi... gibi konulara temas ediyor, sonda Gence'nin, Heyet-i Murahhasa'yı bilgisiz bırakmasından şikayetleniyor. İran'ın Hariciye nazırı İhtişamüs-seltene'ni çoktanberi tanıdığını, onunla görüşerek geniş rapor yazacağını bildirmeye kalmıyor, onun bir Azerbaycanlı karşıtı olduğunu, hatta "Azerbaycan" adından korktuğunu, İran'ın Türkiye'nin Azerbaycan'daki politikasından hoşnutsuz olduğunu da açıklıyor.

Resulzade 6 Eylül tarihli mektubunda Talat Paşa ve Almanya sefiri Bernsdorf'la görüşlerindeki izlenimlerinden sonra Bakü'deki durumun vahim olduğunu anladığını belirtiyor ve yazıyor: *"Bakü sorunu yalnızca güce bağlıdır. Bakü alınmazsa herşey bitecek. Elveda, Azerbaycan. Hatta Bakü alındıktan sonra da çoklu diplomatik engellere*

11 Azerbaycan'a Osmanlı'nın maddi yardımı ve Azerbaycan paralarının İstanbul'da basılması, başkanlığını M.Resulzade'nin yaptığı Maliye Komisyonu'nun faaliyeti hakkında geniş bilgi için bak.: Tahirzade Ədalət. Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti Heyəti-Mürəxxəsəsi maliyyə heyətinin İstanbuldakı fəaliyyətinə dair (1918-ci il). // AMEA, Xəbərlər, ictimai elmlər seriyası. Bakı, 2018, № 1, ss. 161-179.

maruz kalacağız. Onlarla becerilemek için biz önceden orduyu teşkil etmeliyiz”. Azerbaycan’ın bağımsızlığı hakkında beyannamemi İstanbul’daki konsulhanelere, o sıradan İran konsulhanesi’ne sevk ettiğini belirten Resulzade İran konsulu’nun, tüm evrakları bir zarfın içine koyarak geri gönderdiğini, ayrıca bir kağıtta konsulhanenin “Azerbaycan” adlı bir bağımsız devlet tanımadığını yazdığını haber veriyor.

Resulzade, İstanbul’a yenice varmış (28.IX.1918)¹² Topçubaşov’la görüşünden az sonra yazdığı şüphe doğurmayan son raporunda Heyet-i Vükela reisi F.H.Hoyski və Hariciye nazırı M.H.Hacınski’ye Azerbaycan’ın kaderi ile bağlı önemli konular hakkında bilgi veriyor. Bakü’nün alınmasını Enver Paşa telefonla haber verince onun yanına koşduğunu, kucaklaşarak öpüştüklerini, bayram ettiklerini yazan Resulzade Azerbaycan’la Türkiye arasında sağlam haberleşme kurmak için Hükümetin bundan öteri Batum’a bir adamı atmasının vacipliyini öne sürüyor, Maliye Komisyonu’nun kendi görevini yerine getirdiğini, Azerbaycan paralarının basılması ve Osmanlı’dan avans alınması hakkında antlaşma imzalandığını bildiriyor; fakat bununla birlikte Azerbaycan’ın başının üstünü almış Rusya tehlikesini de anlatıyor, Almanya’da sağlam propaganda örgütü yaratmağı öneriyor, en sonda uluslararası siyasi durumu göz önüne sergiliyor.

Bu dosyadaki Hacınski’ye gönderilmiş son rapor da tarihsizdir ve orada Gürcistan ve Ermenistan’la Azerbaycan arasındaki sınır münakaşaları ve onlara Osmanlı’nın yaklaşımı söz konusudur.

Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi’ndeki (ARDA) diplomatik belgelerin önemli bölümü fevkalade selahiyetli sefir-nazır Ali Merdan Bey Topçubaşov’un İstanbul’dan Azerbaycan Hükümeti’ne gönderdiği mektup-raporlardan oluşmaktadır. ARDA’daki *fon 894, liste 10’da* bulunan *34., 150., 151., 151a., 152. dosyalar* işte bu evraklardan ibarettir. Bunların ekserini Topçubaşov kendi eliyle kaleme alsada, bazıları onun kayın biraderi Safvet Bey Melikov-Zerdabi’nin hattı ile yazılmıştır. *151a dosyasındaki* materyallar Topçubaşov’un seçkin raporlarının Sovyet rejimi için özel hazırlanmış daktilo nüshalarının kopyalarıdır. Bellidir ki, Topçubaşovun yazı dili Rusça olduğundan dolayı mektub-raporları da hep Rusçadır ve onların tümünü Prof. Dr. Hasan Hasanov yüksek bilimsel düzeyde neşir etdirmiştir.¹³ Resulzade’den farklı olarak Topçubaşov’un mektuplarının

12 Нәсәнли Сәмил. Тарихи шәхсиyyəтин тарихи. Әлимәрдан бәй Топчубашов. Баки: Азәрбајҹан Дипломатија Академијasının нәşри, 2013, s. 294.

13 Топчибашев А.М. Дипломатические беседы в Стамбуле (1918-1919 гг.). Под редакцией Гасана Гасанова. Составители Атахан Пашаев, Вагиф Агаев. Баку: «Эргюн», 1994; Топчибашев Али Мардан бек. Избранное. В 4-х томах. III том. Государственная деятельность. 1918-1920. Сбор материалов и составление Г.А.Гасанова. Баку, 2015.

geniş yayımlandığını öngörerek onlardan ayrıntılı söz açmaya hacet kalmadığını düşünüyoruz. Yalnızca bunu belirlemek vicdan borcumuzdur ki, İstanbul'dan Azerbaycan'a gönderilmiş diplomatik belgeler içerisinde en sistemliler, ayrıntılılar, hiçbir soruya yer bırakmayanlar işte Topçubaşov'un kaleminden çıkmış bu evraklardır. Zaten onun gerçek branşı hukukçu olduğundan ve uzun yıllar avukatlıkla uğraştığından dolayı bu türlü belgelerin tertibi prensiplerini üstün benimsemiştir. Buna göredir ki, o, görüştüğü tüm kişilerle sohbetlerinin tutanaklarını en inceliğinedek düzenlemiştir. Örneğin, Hariciye nazırı Nebi Bey'le 2. görüşmesinin 5 sayfalık tasvirine böyle başlıyor: “*Salı günü, 5 Kasım 1918. yıl, gündüz saat 11.20’de (süre 25 dak.) Bakanlığın binasında*” ve böyle bitiriyor: “*(Kapıyadekin refakat ediyor ve kapıyı kendisi açıyor)*”¹⁴

Türkiye'den gönderilmiş diplomatik mektuplar içerisinde AC Hariciye nazırı Mehmet Hasan Hacınski'nin 1918'de Batum Konferansı'nda Azerbaycan Heyet-i Murahhasası reisi gibi oradan Osmanlı Heyeti reisi Halil Paşa'ya, 1919'da Topçubaşov'un başkanlığı altında Paris'e gönderilmiş Sulh Heyet-i Murahhasası'nın azası bulunduğu zaman Bakü'ye yazdıkları da vardır. Bunlar sayıca çok olmasa da “tek millet iki devlet”in siyasi kardeşlik tarihi açısından ilgi uyandırıyor.

ARDA'da *fon 970, liste 1, dosya 8'de* “Batum Konferansı'na memur Azerbaycan Hükümeti Heyet-i Murahhasası reisi” M.H.Hacınski'nin Osmanlı Heyet-i Murahhasası reisi Halil Paşa'ya Halil Paşa'ya yazdığı Türkçe 2 mektubu (Batum, 30.V.1334/1918, N° 2; Batum, 1.VI.1334/1918, N° 16) muhafaza edilmektedir.

Halil Paşa'ya Azerbaycan'ın bağımsızlığının duyurulmasından ikice gün geçmiş – 30 Mayıs'da yazdığı ilk mektup böyle başlıyor: “*Zat-i devletleri tarafından sabık Maveraya-yi Kafkas Cumhuriyet-i Müttefikası Heyet-i Murahhasası namına 1918 senesi Mayısın 16'sında gönderilen 31 C numaralı notaya bervech-i ati¹⁵ cevap vermekle kesb-i şeref eylerem efendim*”. Sonra o, kendi hükümetinin Halil Paşa'nın notası ile razı olduğunu, fakat bazı değişiklikler edilmesi lüzumunu ileri sürüyor. Örneğin, belgedeki “Maveraya-yi Kafkas Cumhuriyet-i Müttefikası” ifadesinin yerine “Azerbaycan Cumhuriyeti”nin koyulacağını kayd ediyor, Azerbaycan arazisine temas eden hududlar heman notada gösterildiği gibi makbul iken yalnız Azerbaycan Hükümeti ile Ermeni Şura-yi Millisi arasında hududlarla bağlı kati bir netice ortada bulunmadığından dolayı, notada Türkiye ile Ermenistan arasındaki hududları kesin belirtmeği

14 ARDA, fon 894, liste 10, dosya 151, XII. rapor.

15 Aşağıda gösterildiği gibi.

şimdilik kabil saymıyor ve s. Mektubun sonuncu – 6. kaydında “*Devlet-i aliye-yi Osmaniye ile Azerbaycan Cumhuriyeti miyanında akd olunacak muahedenin metni Türkce olarak bir nushada tahrir olunmalıdır*” yazıyor.

Halil Paşa’ya 1 Haziran tarihli 2. mektubunu Hariciye nazırı olarak imzalamış Hacinski kendi hükümetinden aldığı talimatla ondan resmen istid’ada bulunuyor ki, Bakı vilayetinden başka, Şamahı, Kuba, Lenkeran gibi sancakları da Balşevik eşkıya çeteleri işgal ederek Azerbaycan Cumhuriyeti hakimiyetini tanımıyorlar. Azerbaycan istiklalı için bu büyük tehlikeyi aradan kaldırmak için o, Osmanlı devleti ile Azerbaycan arasında bağlanmış muahedeye esasen “*kuva-yi askeriye-yi Osmaniye vasıtasıyla Balşevik eşkıya çetelerinin tenkil ve te’dibi*¹⁶ babında hükümet-i metbuama¹⁷ yardımında bulunmalarını istid’aya cesaret ederem” yazıyor.

ARDA’da fon 894, liste 10, dosya 66’da toplanmış evraklar içerisinde Hacinski’nin Reis-i vükela (Başbakan) Feteli Han Hoyski’ye yazdığı 3 mektup da dikkati çekiyor.

Paris Sulh Konferansı’na giderken 13 Ocak 1919’da Batum’dan Hoyski’ye gönderdiği şifreli mektubunda Hacinski bu kente 11 Ocakta erişdiklerini, fakat buradan ne zaman gedeceklerini bilmediğini, Gürcüler’in de getmediğini, ancak Ermeni heyetinden küçük bir grupun rastgele bir vapurla yola koyulduğunu yazıyor. Başka heyetlerle tanışlıktan sonraki izlenimi böyledir ki, onların içinde en zayıfı Azerbaycan’ındır. Gürcü heyetinde Çheidze, Sereteli kimi meşhur devlet adamları ile yanı sıra işini üstün beceren askeri, mali memurlar, coğrafyaçı, tarihçi, gazeteci ve b. uzmanların yer aldığını, Ermeni heyetinin Gürcüler’den de üstün olduğunu yazan Hacinski Konferans’a Azerbaycan’dan ilave olarak özellikle askeri ve ticaret-sanaye uzmanları göndermeğe hazır olmayı tavsiye ediyor.

Hacinski’nin Batum’dan 17 Ocak 1919’da Ahmed Bey Ağayev’le birlikte Hoyski’ye yazdığı şifreli mektupda gösteriliyor ki, Türkler’in çekilmesi ile Batum ve Kars’da müslüman ahali bunalmış, Gürcüler bundan yararlanmağa başlamıştır. Biz bazı haşmetli Acarlar’la görüşerek onlara Kars, Sürmeli ve başka sancaklarla birleşerek yeni devlet kurmağı tavsiye ettik ve onun kurulacağına inanıyoruz. Bundan öteri onlara acele şekilde iki yüz bin manat civarında yardım gösterilmeli, bunu yalnızca Batum konsulumuz Mahmud Bey Efendiyev bilmelidir.

Feteli Han’a 3. mektubunu o artık 27 Ocak 1919’da İstanbul’da kaleme almıştır. Bu kentde Türk hakimiyetinin neredeyse kalmadığını bildiren Hacinski

16 Mahv edilerek başkalarına örnek olacak şekilde cezalandırılması.

17 Suveren hükümete.

A.B.Ağayevin hastalandığını ve Heyeti kuvvetlendirmek için hükümetin onun yerine başkasını göndermesinin vacipliğini yazıyor.

Sonuç

1918'in ikinci yarısı – 1919'un birinci yarısı döneminde Azerbaycan Hükümetinin Heyet-i Murahhasaları'na reislik (başkanlık) yapmış M. E. Resulzade, A. M. Topçubaşov, M. H. Hacinski ve başka devlet adamlarının Osmanlı toprağı'ndan (Batum ve İstanbul'dan) Azerbaycan'a gönderdikleri ve bugün ARDA'da ve ARPIİSSA'da muhafaza edilen 150'den fazla diplomatik mektup-raporun tümünün içeriğı ile tanışlık bu sonuca vurduruyor ki, gösterilen dönemde Azerbaycan'ın bir bağımsız devlet kimi mevcutluğunu Osmanlı'nın siyasi, askeri ve mali yardımları sağlamıştır. Adı geçen diplomatların her biri Azerbaycan hükümeti ile yazışmalarında işte Türkiye'den aldıkları sahih bilgileri inamla paylaşmış, Hükümetin, kendi işlerini onların tavsiyelerine uygun biçimde kurmasını önermişler. Bu da boşuna deyildi, çünkü Osmanlı devleti'nin sultandan başlayarak tüm bakanlaradek devlet adamları kendi kapılarını Azerbaycan'ın ilk diplomatlarının yüzüne iki taraflı açmışlardır.

Kısaltmalar

AC – Azerbaycan Cumhuriyeti, *ARDA* – Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi, *ARPIİSSA* – Azerbaycan Respublikası Prezidenti İşler İdaresinin Siyasi Senedler Arşivi; *bak.* – bakılsın, *dak.* – dakika, *s.* – sayfa, *ss.* – sayfalar, *ve b.* – ve başkaları, *ve s.* – ve sair.